

19. સાંઢ નાથ્યો

ઈશ્વર પેટલીકર

જન્મ : 1916, અવસાન : 1983

ઈશ્વર પેટલીકરનું મૂળ નામ ઈશ્વરભાઈ મોતીભાઈ પટેલ હતું. તેઓ ખેડાજિલ્લાના પેટલી ગામના વતની હતા. તેઓ આપણા અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યના જીવનધર્મી લેખક છે. તેમણે વાર્તા અને નવલકથા જેવાં ક્ષેત્રોમાં નોંધપાત્ર પ્રદાન કર્યું છે. ‘જનમટીપ’, ‘ભવસાગર’, ‘મારી હૈયાસગડી’ એમની નવલકથાઓ છે. ‘લોહીની સગાઈ’ તેમની જાણીતી વાર્તા છે.

‘જનમટીપ’ નામની નવલકથામાંથી આ પ્રકરણ લેવામાં આવ્યું છે. માટેલા સાંઢને નાથવાની જ્યારે કોઈ પુરુષની હિંમત ચાલતી નથી, ત્યારે યુવાન ચંદા એ બીડું ઝડપે છે. પોતાની બુદ્ધિચતુરાઈ અને સ્વસ્થતાથી એ સાંઢને આખરે નાથે છે, એમાં સ્ત્રીશક્તિનો મહિમા થયેલો જોઈ શકાય છે. સ્ત્રી-સબળાનું ઉત્તમ ઉદાહરણ ચંદા પૂરું પાડે છે.

ચંદા એ રચજનાં સંતાનોમાં છેલ્લી હતી. છતાં રચજની જુવાનીનો જુસ્સો ને જોમ એનામાં ઊતર્યા હતાં. નાનપણનાં તોફાન જુવાની ફૂટતાં કરમાયાં નહિ પણ નવી-નવી કૂંપળો નીકળતી ચાલી. ભમ્મર ચઢાવેલો ગુમાની ચહેરો, અભિમાની ફૂલેલું નાક, રુઆબમાં પીસેલા હોઠ, અકડાટમાં ઊંચી રહેલી ડોક, હાથ વીંઝતા ખડકની પેઠે અણનમ રહેતા ખભા, ફલંગો ભરી ચાલતાં ‘છટાક-છટાક’ થતો તેનો ઘાઘરો-ને એ સર્વમાં રાતા રંગની ઓઢણીમાં શોભતો એનો ઘઉંવર્ણો દેહ, દરેકનાં હૃદયસોંસરવો નીકળી જતો.

ચંદાને પરણવાના કોડ નાતના જવાનિયામાં ઘણાઘણાને હતા. પણ એક વિચિત્ર અને માન્યામાં ન આવે તેવો પ્રસંગ બની ગયો, ત્યારથી ચંદાનો લંબાવેલો હાથ કોઈ પકડવાની હામ જ ભીડતું નહિ.

એક તોફાની, મદમસ્ત સાંઢ રખડતો-રખડતો ગામમાં આવી પહોંચ્યો. એને જોઈને સીમાડામાં જતાં ઢોર પાછાં ફરતાં નહિ, પણ જીવ લઈને નાસતાં. સીમમાં જતાં લોકો પણ એ રસ્તે ન જતાં. અડફેટે જતાં સાંઢનો કેર વધતો ગયો. સીમનો પાક ભેલાડે, પણ કોઈનાથી ચૂં કે ચાં ન થાય.

આનો ઉપાય કરવા એક વખત લોકો ભેગાં થયાં. એકે કહ્યું : ‘એક વખતે જો પગે ડહકલો નાખીએ, તો પછી આપણે છીએ ને એ છે.’

બીજો : ‘ત્યારે તો બકરી બની જાય.’

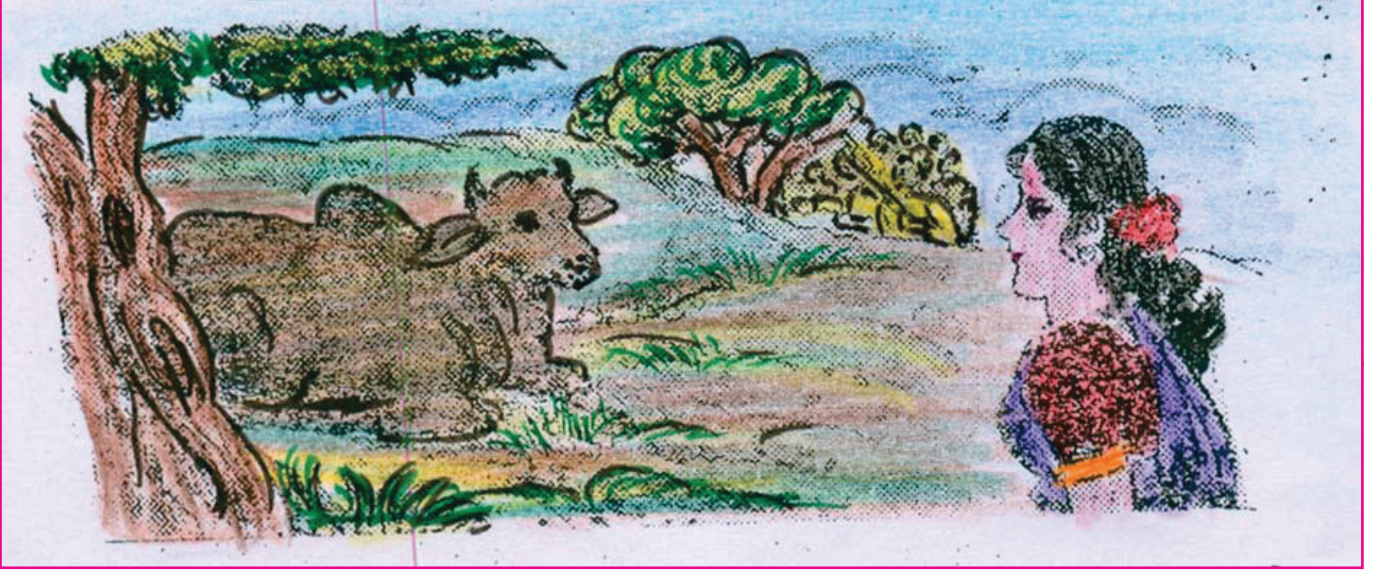
ત્રીજો : ‘અત્યારે તીર નથી અડતાં પણ પછી તો કોઢીના ઘા પડશે, ત્યારે ખબર પડશે.’

ખૂણામાં બેઠેલો એક જણ આનંદમાં આવી ગયો : ‘સરસ ઊજાણી થાય.’

બીજા એક-બેએ ટેકો આપ્યો : ‘આટલું દુઃખ ભોગવ્યા પછી ઓછા આપણે છોડવાના છીએ ?’

એ વાતને વધતી અટકાવી, અત્યાર સુધી કંઈ બોલ્યા વિના સાંભળતા એકે કહ્યું : ‘પણ ડહકલો નાખવા કોણ જશે ?’

બધાં એકબીજાં સામે તાકી રહ્યાં.

દૂર રહી વાત સાંભળતી ચંદા નિશાળમાં ભણતી ત્યારે તેને માસ્તરે કહેલી વાત સાંભરી આવી. તે બોલી : ‘તમારા જેવા ઉંદરો એક વખત ભેગા થયા હતા, બિલાડીના દુઃખનો ઉપાય કરવા. એક ડાહ્યા ઉંદરે રસ્તો કાઢ્યો કે બિલાડીના કોટે ઘંટ બાંધ્યો હોય તો તે આવી પહોંચે એની ખબર પડે અને બધા દરમાં સંતાઈ જાય. એ વાત વધાવી લેતાં બધા ઉંદરો એકસાથે બોલી ઊઠ્યા : ‘હા હા, એ સારો ઘાટ છે ! પણ બિલાડીને ઘંટ બાંધવા કોણ, જાય ?’ તેમ આ સાંઢને અહીં ડહકલો નાખવાય કોણ જાય ? એ પૂંછડાવાળા ઉંદર ને તમે વગર પૂંછડાના !’ કટાક્ષ કરી ચંદાએ બધાની હાંસી કરતું હાસ્ય કર્યું.

‘મરવું હોય તે જાય.’ એકે શરમાતાં-શરમાતાં કહ્યું.

‘જાનવરની જાત, એનો શો ભરોસો ?’ બીજો બોલ્યો.

‘મને તમારી દયા આવે છે. નહિ તો હું હમણાં ડહકલો નાખી દઉં.’ ચંદા છેવટે બોલી.

‘અમારી દયા ?’ બધાં એકસામટાં બોલી ઊઠ્યાં.

‘તમારી નહિ પણ તમારી આ મૂછોની !’ મૂછો તરફ આંગળી કરી એ બોલી : ‘ને એક વખત મૂછો મૂંડાવવાનું કહેતા હો, તો મારે એ કામ કરી આપવું.’

એની શરત સાંભળી બધા વિચારમાં પડ્યા ને કંઈક વિચાર કર્યો હોય તેમ સર્વેએ કબૂલ કર્યું.

‘કબૂલ ?’ ચંદાએ ખાતરી માટે સામે પ્રશ્ન કર્યો.

‘કબૂલ ! કબૂલ !’

‘ત્યારે જોવું હોય તો ઊગતા સૂરજે આવજો, સાંઢ હોય ત્યાં.’ આમ બોલી ચંદા એની હંમેશની છટાથી પાણીના રેલાની માફક ચાલી ગઈ, ને પાણી જતાં ભીનાશ રહે તેમ ધૂળમાં પડેલાં એનાં પગલાં રહ્યાં.

રયજીએ આ વાત જાણી, ત્યારે એણે ચંદાને ઘણી સમજાવી પણ, એકની બે થાય એ ચંદા શાની ?

‘બાપા ! જીવથી જઈશ તોય ઓછો તમારો વંશ જવાનો છે ?’ એ છેલ્લું વાક્ય બોલી તેણે પિતા સાથે દલીલ ન કરી, ન તો પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો.

સૂર્યનારાયણે ઊંઘ ખંખેરી આંખ ઉઘાડી અને ખોલેલી આંખમાંથી તેજના પુંજ પૂર્વમાં છંટાયા ત્યારે, નવો ચણિયો, ઓઢણી ને કાપડું પહેરી હાથમાં હલકલો લઈ ચંદા વચન પાળવા નીકળી પડી હતી. એનું પરાક્રમ નીરખવા સૂર્ય ઉતાવળે ઊંચે ચઢી રહ્યો હતો. સારુંય ગામ કુતૂહલવૃત્તિથી જોવા ઊમટ્યું હતું. નિરાશ થયેલો રયજી છેવટે પુત્રીના રક્ષણ માટે ભાલોડા લઈ નીકળ્યો.

પોતાને અજિત માનતો આખલો રેલવેના રસ્તા આગળ આખી રાત હરાયો માલ ચરી લાંબા પગ કરી પડ્યો હતો. ગુમાન તો બંનેને હતું. આખલાને એના બળનું અને ચંદાને એની જુવાનીનું. ચંદાએ આખલાને દૂરથી જોયો, પણ એની ગતિમાં કંઈ મંદતા ન આવી. પ્રેક્ષક તરીકે લોકો દૂરથી જોતા હતા. ને ગુમાનની સાથે એનો જીવ ન જાય માટે કેટલાકના હાથમાં કામઠાં ઉપર તીર, પલાણેલા અશ્વની માફક તૈયાર હતાં. ચંદાએ ખેંચતાં ફાવે તેમ છરો કમરમાં ખોસ્યો હતો. હાથમાં હલકલો સોટી પેઠે ઝુલાવતી તે નજીક જતી હતી.

બળના અભિમાનમાં મસ્ત વૃષભરાજ દષ્ટિ ઊંચી કરી ચંદાને આવતી જોઈ રહ્યો. પુરુષને આંજતી અણિયાળી આંખે એય અંજાયો હોય તેમ પડ્યો-પડ્યો તાકી રહ્યો હતો. ચંદાએ તેની આંખમાં આંખ પરોવી ત્રાટક રચ્યું. દૂરથી જ મનુષ્ય કે પશુને જોઈ પાછળ પડતો આખલો હજી ઊંચી ડોક કરી એના ભણી તાકી રહ્યો હતો. એને સ્ત્રી ક્ષુલ્લક લાગતી હતી કે એના સૌંદર્યથી અંજાઈ ગયો હતો ? ગમેતેમ પણ આજે એની પ્રકૃતિમાં પરિવર્તન થયું હતું.

એક રાશવા છેટું રહ્યું ને ત્વરિત પગલાં ઉપાડતી ચંદાના પગ થંભી ગયા, બ્રેક વાગતાં મોટર થમે તેમ. દૂરદૂરથી જોતા લોકોના ટોળામાં ગણગણાટ થઈ રહ્યો.

‘આખરે બી ગઈ !’

‘એ તો મોંએ બોલે એટલું જ. બધા હતા એટલે ગુમાનમાં ને ગુમાનમાં ત્યાં સુધી ગઈ !’

‘એની વિકરાળ આંખ જોઈ ભલભલાના હાંજા ગગડી જાય, તો એનું શું ગજું ?’

રયજીનો જીવ પડીકે બંધાયો હતો. જેમ અર્જુન લક્ષ્યપક્ષીનું માથું જ દેખતો હતો, તેમ એની નજર ચંદા અને આખલા સિવાય કશું જ દેખતી ન હતી,

ચંદા ઊભી હતી પણ છટા એની એ જ. યમરાજા મરણપથારી ઉપર સૂતેલા પ્રાણીનો આત્મા આંખમાંથી ખેંચે તેમ ત્રાટક રચી પોતાની દષ્ટિની દોરી બનાવી પડેલા આખલાના નેત્રમાંથી તે તેની શક્તિ ખેંચતા હતા. તેનું સૌંદર્ય પીતો હોય, તેમ આખલો સર્વ અવયવોનું ચેતન નેત્રમાં લાવી તાકી રહ્યો હતો.

સંપૂર્ણ શક્તિ ખેંચાઈ રહી માની ચંદાએ આગળ ડગ દીધું. સ્પર્શ વાંછતો આખલો દયામણે ચહેરે તાકી રહ્યો. એક....બે....ને ત્રીજે ડગલે એ તેની પાસે પહોંચી ગઈ, ને નીચી નમી તેના ઉપર હાથ ફેરવવા લાગી.

‘આ છલંગ મારી... હમણાં ઊઠ્યો.’ એમ માનતા દરેકનાં હૈયાં ઘડીભર થંભી ગયાં. અશક્ય માનેલા દૃશ્યને શક્ય જોતાં આંખ ઉપર હાથ ફેરવી જોયો ને આંખનું સદાય રક્ષણ કરતી પાંપણો હાલી ઊઠી.

ચંદા નીચે બેઠી-પાળેલા પશુ આગળ માલિક બેસે તેમ, અને એટલી જ હિંમતથી તેના કપાળમાં, આંખ ઉપર હાથ ફેરવી તેની સાથે ગેલ કરવા લાગી. એ કુમળા હાથનો સ્પર્શ સતત ચાલુ રાખવા ઊંચી ડોક જમીન ઉપર નાખી તે નિરાંતે સૂતો. ચંદાનો રહ્યો-સહ્યો ભય જતો રહ્યો. તેણે માથે, પગે, હાથ ફેરવતાં ચારેય પગ વારાફરતી ઊંચા કરી જોયા.

‘આટલો ગરીબ !’ ચંદાને દયા આવી, પણ વધતો વિજય ઊગતી દયાને ગળી ગયો. ધીમે રહી તેણે વારાફરતી બંને પગે ડહકલાનો ગાળો ભેરવી દીધો.

પંપાળતા હસ્તનો સ્પર્શ બંધ થતાં આખલાએ આંખ ઊંચકી, ચંદા ઊભી થઈ હતી. જાણે ઋષિના તપનો ભંગ કરાવી સ્વર્ગમાંથી ઊતરેલી અપ્સરા જવા તૈયાર ન હોય ! આખલા તરફ દૃષ્ટિ રાખી એ પાછાપગલે ધીમેધીમે ખસવા લાગી.

દૂર જતી ચંદાને નીરખવા આખલો ઊંચો થવા ગયો, ત્યારે એણે પગનાં બંધન અનુભવ્યાં ! પણ બંધનમાં પડ્યા પછીનું વીરત્વ શા કામનું ! પાંજરામાં સિંહ તાડૂકે તેમ એ બરાડ્યો, ઉધામા મારી એ બેઠો થયો, પણ દોડવા જતાં એના પગ સામસામા ખેંચાયા, એટલે એણે બીજો બરાડો નાખ્યો. અર્ધે આવેલી ચંદાએ તેના તરફ દૃષ્ટિ કરી વિજયી હાસ્ય કર્યું. છેતરાયેલો વૃષભરાજ શરમનો માર્યો નીચું જોઈ રહ્યો.

લોકોની નજીક આવતાં ચંદાએ સત્તાવાહી સ્વરે હુકમ કર્યો : ‘કોઈએ એને મારવાનો નથી.’ તેનો હુકમ માથે ચઢાવ્યો હોય તેમ મૌન છવાઈ રહ્યું.

‘બેટા ! પુરુષથી ન થાય તે કામ આજ તં કર્યું.’ રયજી પુત્રીને ભેટી પડતાં બોલ્યો.

‘બાપા ! આ શું બોલો છો ? પુરુષથી ન બને એ કેમ મનાય ?’

‘આ નજરે જોયું એ ખોટું ? આટલા પુરુષોમાંથી કોઈની હિંમત ન ચાલી.’ રયજીએ ચારે બાજુ ઊભેલા પુરુષ સમુદાય તરફ નજર કરતાં કહ્યું.

‘તમે પુરુષ દેખતા હો તો - હું તો કોઈને પુરુષ દેખતી નથી.’ એનો કટાક્ષ સાંભળી દરેકને ભોંયમાં પેસી જવાનું મન થયું.

પણ આ કટાક્ષ ફરીથી એણે કોઈ વખત ઉચ્ચાર્યો નહિ. ફરતાં ગામડાંમાં એ વાત જોતજોતામાં પ્રસરી ગઈ, ને તેમની નાતમાં તો એ રામાયણ-મહાભારતની કથા થઈ પડી.

(‘જનમટીપ’માંથી)

● શબ્દસમજૂતી

ફલંગ ફાળ, કૂદકો **ભેલાડવું** બગાડવું (ખાસ કરીને ખેતરમાં ભેલાણ કરવું) **ડહકલો** તોફાની ઢોરને પગે ભેરવાતો ગાળો લાકડું **કોઢી** કુહાડી **કોટે** ગળે **દલીલ** વિવાદના મુદ્દાની રજૂઆત **ભાલોડાં** તીર કે તેનું પાનું, એક હથિયાર **હરાયો ત્રાટક** તાકીને એક જ સ્થાને જોઈ ચિત્ત એકાગ્ર કરવાની યોગની ક્રિયા. **ક્લુલ્લક** તુચ્છ, નજીવું **રાશવા** ગાડાના બળદના દોરડાના માપના અંતરે **વાંછવું** ઈચ્છવું.

● રૂઢિપ્રયોગ

જીવ લઈને નાસવું - જીવ બચાવવા ઘણી જ ઉતાવળે દોડવું
ચૂં કે ચાં ન થવું - કંઈ પણ ન બોલવું, સાવ ચૂપ થઈ જવું
એકના બે ના થવું - પોતાની વાતમાં મક્કમ રહેવું
હાંજા ગગડી જવા - બીકથી થથરી જવું
ગજું ન હોવું - શક્તિબહારની વાત હોવી
જીવ પડીકે બંધાવો - ભારે ચિંતા થવી, ચટપટી થવી
ભોંયમાં પેસી જવાનું મન થવું - ખૂબ શરમાવું, લાજવું

● ભાષાસજ્જતા

તમે ધોરણ-6 માં ક્રિયાપદ વિશે શીખી ગયાં છો ?

નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

- (1) અત્યારે મોતી વીંધે છે.
- (2) અમે રાતે પુસ્તક લખીએ છીએ.
- (3) તમારો કાગળ અમારે નથી વાંચવો.

ઉપરનાં ત્રણ વાક્યોમાં વીંધવું, લખવું, વાંચવું એ ત્રણ ક્રિયા દર્શાવાઈ છે. આ પ્રકારની ક્રિયાઓ હોય તો તેની સાથે એ ક્રિયા કરનાર અને એ ક્રિયા માટેની વસ્તુ અવશ્ય આવે. દા.ત., વીંધવું હોય તો વીંધનાર હોય અને જે વીંધનાર વસ્તુ હોય તે પણ હોય (અથવા જે વસ્તુ પેદા કરવા માટે અથવા જે વસ્તુને અનુલક્ષીને થઈ હોય તે હોય.) ક્રિયા કરનારને કર્તા કહેવાય અને ક્રિયા જેના પર, જેને અનુલક્ષીને કે જેને પેદા કરવા થઈ હોય તેને કર્મ કહે છે.

ઉપરનાં વાક્યોમાં મોતી, પુસ્તક, કાગળ કર્મ છે. તેમની સાથે જોડાયેલા ક્રિયાપદને સકર્મક કહે છે. હવે નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

- (1) કીતુ બેઠી.
- (2) પ્રિયાંશી સૂતી.
- (3) દિયા દોડી.

ઉપરનાં વાક્યોમાં ‘બેઠી’, ‘સૂતી’, અને ‘દોડી’ એ ત્રણ ક્રિયાપદો છે. વળી, કીતુ, પ્રિયાંશી અને દિયા જેવા શબ્દો ‘કર્તા’ છે; પરંતુ વાક્યમાં ‘કર્મ’ નથી છતાં, ક્રિયાપદ હોવાથી તે વાક્યોના અર્થ સમજાય છે. આમ બેસવું, સૂવું, દોડવું જેવાં ક્રિયાપદો અકર્મક છે.

● અભ્યાસ

1 નીચે આપેલ પ્રશ્નો વિશે વિચારો :

- (1) તમારા ગામમાં આવો સાંઢ હોય, તો તેને નાથવા તમે શું કરો ?
- (2) ઘરમાં તમે એકલા સૂતા છો અને એક ચોર ઘરમાં ઘૂસી આવે, તો તમે શું કરશો ?

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

- (1) ગામમાં શી આફત આવી પડી ?
- (2) ચંદાએ ગામના લોકોને વગર પૂંછડાના ઉંદર કેમ કહ્યા ?
- (3) રયજી કેમ નિરાશ થયો ?
- (4) આખલાએ શા માટે ચંદા પર હુમલો ન કર્યો ?
- (5) ‘વધતો વિજય ઊગતી દયાને ગળી ગયો.’ આપેલ વિધાન પાઠને આધારે સમજાવો.

2. નીચેનાં જોડકાં જોડો :

(અ)

- (1) ટોળે વળેલા લોકો
- (2) ચંદાની ચાલવાની છટા
- (3) આખલા પાસે ચંદાનું બેસવું
- (4) રયજીને દેખાતા ચંદા અને આખલો
- (5) ચંદાનાં પગલાં
- (6) આખલા પાસેથી ચંદાનું ઊભા થવું
- (7) હાથમાં કામઠા ઉપર ચડાવેલું તીર

(બ)

- (1) પલાણેલો અશ્વ
- (2) અર્જુનને દેખાતું લક્ષ્યપક્ષીનું માથું
- (3) પાણી જતાં રહેલી ભીનાશ
- (4) પાળેલા પશુ આગળ માલિકનું બેસવું
- (5) પાણીનો રેલો
- (6) વગર પૂંછડાના ઉંદરો
- (7) ઋષિના તપનો ભંગ કરાવી જતી અપ્સરા

3. નીચેના ત્રણેય રૂઢિપ્રયોગોનો ઉપયોગ થતો હોય તેવું એક વાક્ય બનાવો :

- (1) હાંજા ગગડી જવા
- (2) જીવ પડીકે બંધાવો
- (3) ચૂં કે ચાં ન થવું

4. ભાષાસજ્જતામાં આપેલ નિયમો ધ્યાનમાં રાખી એક અક્ષરવાળા અને બે અક્ષરવાળા શબ્દોની યાદી બનાવો.

5. નીચેનાં વાક્યો કોણ બોલે છે અને કોને કહે છે તે કહો :

- (1) ‘ત્યારે તો બકરી બની જાય.’
- (2) ‘પણ હકલો નાખવા કોણ જશે ?’
- (3) ‘બેટા ! પુરુષથી ન થાય તે કામ આજ તો કર્યું.’
- (4) ‘તમે પુરુષ દેખતા હો તો-હું તો કોઈને પુરુષ દેખતી નથી.’

● પ્રવૃત્તિ

- (1) આ પાઠમાંથી એવા શબ્દો શોધો કે જેના સમાનાર્થી શબ્દો તમે જાણતા હો. નોટબુકમાં તેની નોંધ કરો.
 - કોને કેટલા શબ્દો મળ્યા ?
 - કયા-કયા ?
 - કોને સૌથી વધુ શબ્દો મળ્યા ? શા માટે ? - ચર્ચા કરો.
- (2) ઉપરની પ્રવૃત્તિ વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો માટે પણ કરો.
આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા શું શીખ્યાં તેની ચર્ચા કરો.
- (3) ઈન્ટરનેટ કે પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ કરી મહિલાઓએ કરેલ સાહસની ઘટનાઓ એકત્ર કરી તેને શાળા - પ્રાર્થનાસભામાં રજૂ કરો.
- (4) જુદાં-જુદાં ક્ષેત્રોમાં નામના મેળવનાર મહિલાઓની યાદી તૈયાર કરો.